

Várady Tibor

JEGYZETEK A MAI MARXISTA JOGI GONDOLKODÁSRÓL

1842 októberében, a 24 éves Marx a Rheinische Zeitungban megjelenteti Viták a falopási törvényről című cikkét.¹ Az írás jogi problémákat taglal és Szabó Imre véleménye szerint, „Marx fejlődése szempontjából alapvető jelentőségű”.² Az „Egy rajna-vidéki” aláírással megjelent cikkben Marx a Landtag előtt vitatott falopásról szóló törvénytervezetet támadja. E tervezet úgy határozza meg a falopás fogalmát, hogy ez magába foglalja a gallyfa eltulajdonítását és a rőzszeszedést is, nem pedig csak a vágott fa elvételét és a lopási szándékkal történő favágást, amint ezt meghatározta volt a Constitutio Criminalis Carolina. E megfogalmazás kétségtelenül súlyosan érinti azokat, akik hosszú éveken át kialakult szokásjogot gyakorolva idegen erdőben felszedett rőzsével, lehullott gallyal tüzeltek. A betervezett megfogalmazás mögötti osztályérdekek természetesen könnyen felismerhetők. A falopás fogalmának kiszélesítése (és ezáltal a rőzszesedésnek lopásként való büntetése) nyilvánvalóan a magántulajdon következetesebb és könyörtelenebb érvényesítését és védelmét szolgálja. Végképp kirekeszti a valamikor közjónak számító erdők használatából azokat, akik nem szereztek tulajdonjogot és az ezzel járó kiváltságokat; megszünteti az utolsó fennmaradó — már csak marginális jelentőségű — ingyenes közhasználati lehetőséget.

Egészen világos az is, hogy a fiatal Marx kívül rokonszenvezik ebben a vitában. Az új törvénytervezetben egy igazságtalanság elmélyítését látja, a kiváltságosok kicsinyes, önző és ésszerűtlen érdekeinek szentesítését, a szegények durva kifosztását. Az írás talán nem is érdemelne különösebb figyelmet, ha nem lenne érdekes a mód, ahogyan Marx az álláspontjait védi. A Kommunista kiáltvány jogfelfogásának szemszögéből vizsgálva meglepő, hogy a megoldást a *jogrenden belül* keresi. Marx a törvényhozókat a borneo-szigeti kalózzokkal hasonlítja össze, akik „eltörrik foglyaik kezét-lábát, hogy biztosítsák őket maguknak”. Majd hozzászól: „Hogy biztosítsa magának az erdőkihágás elkövetőjét, a Landtag nemcsak a kezét-lábát törte el a jognak, hanem a szívét is átfúrta.”³

Magya a jog tehát nem közvetítő médiuma, természetes eszköze, hanem *áldozata* egy túlkapásnak. A rőzszeszedő szegények jogainak megvédése tehát magát a jogrendet is védi.

Természetesen, ha valaki törvényhozási vitában egy megoldást javasol, nemigen választhat más taktikát, minthogy elvben elismeri a jog ésszerűségét és azt bizonygatja, hogy az általa javasolt megoldás van összhangban a jogrend logikájával, míg az ellenfelei által fogalmazott javaslat „szívesen szúrja” ezt a logikát. Az ifjú Marx gondolkodására azonban nem jellemző az ilyen taktikai alkalmazkodás. Valószínűbb az a feltételezés, hogy Marx akkor megoldási lehetőséget látott egy humánusabb és ésszerűbb jogalkotásban. Ily módon alkalmazkodik a jog elveinek és eszményeinek koordinátáihoz, és a koordinátarendszeren belül igyekszik érveit stratégiailag fontos pontokra helyezni.

Meg kell állapítani, hogy érvei a mai jogi gondolkodás mércéivel mérve is ötletesek és alaposak. Az írás elején hatásos poént teremt, leleplezve a Landtag lovagi rendje egyik küldöttének logikátlan érvelését. A küldött azt az álláspontot védte, hogy a fakihágásokat is lopásnak kell minősíteni, hisz „Éppen mert nem tartják lopásnak, ha valaki fát vesz el, ezért történik ez meg olyan gyakran”. Marx válasza a következő:

„Ennek analógiájára a törvényhozónak így kellene következtetnie: mert a pofont nem tartják emberölésnek, ezért olyan gyakoriak a pofonok. Dekretálni kell tehát, hogy a pofon emberölés.”⁴

Bonyolultabb szerkezetű és nem egészen szofizmus-mentes Marx következő érve, melyet kissé részletesebben idézünk, felhíva az olvasó figyelmét a 24 éves Marx retorikai lendületére, mely kissé naiv feltételezésekkig viszi a gondolatot:

„Sőt a gallyfelszedést szigorúbban büntetitek, mint a falopást, mert már azáltal is büntetitek, hogy lopásnak nyilvánítjátok, márpedig ez olyan büntetés, amelyet magára a falopásra nyilván nem róttok ki. Alhoz a falopást fagyilkosságnak kellett volna neveznetek, gyilkosságként büntetnetek. A törvény nem mentesül az alól az általános kötelezettség alól, hogy igazat kell mondani. Bárki másnál inkább eleget kell tennie ennek a kötelezettségnek, mert ő az általános és autentikus szóvivője a dolgok jogi természetének. Ezért nem lehet, hogy a dolgok jogi természete igazodjék a törvényhez, hanem a törvénynek kell a dolgok jogi természetéhez igazodnia.”⁵

Figyelemre méltóak a szokásjogra vonatkozó elméleti megállapítások. Marx különbséget tesz „ésszerű” és „ésszerűtlen” szokásjog között, valamint a szegények és a kiváltságosok szokásjoga között. „A szokásjog mint a törvényes jog melletti önálló terület azért csak ott ésszerű, ahol a jog a törvény mellett és rajta kívül létezik, ahol a szokás a törvényes jog előlegezése. A kiváltságos rendek szokásjogairól ezért szó sem lehet. A törvényben megtalálták nemcsak ésszerű joguk elismerését, hanem még gyakran ésszerűtlen pretenzióik elismerését is. Nincs joguk elébe vágni a törvényeknek, mert a törvény már előre levonta joguk minden lehet-

séges következményét.”⁸ A rözszedés folytonosságát védve hozzáteszi, hogy míg a kiváltságosok szokásai ellenkeznek az „ésszerű joggal”, a szegények szokásai nem ellenkeznek a törvényes formával, csak még nem érik el azt.

Ezek a gondolatok is visszavezethetők még arra a tételzésre, hogy az ésszerű megoldás egyszersmind jogszerű megoldás is a törvényhozó hibája abban van, hogy nem tudja, vagy nem akarja felfedezni „a dolgok jogi természetét”. Ez összhangban áll Marx későbbi álláspontjával a Hegeli jogfilozófia kritikájában, mely szerint a törvényhozó munkája lényegében a jog felfedezése (Rechtsfinden), nem pedig a jog alkotása (Rechtsschaffen).

Marx későbbi műveiben eltűnik a jognak mint olyan területnek a képzete, melyen az eszmények valóra válthatók, vagy amelyen legalább érdemes az eszmények megvalósításáért küzdeni. Nem a jogot, a világot akarja megváltoztatni. Nem igyekszik többé a jogrendbe beleépíteni haladó eszméit, hanem azt igyekszik bizonyítani, hogy a jogrend ilyen eszmék befogadására eleve alkalmatlan. A Kommunista kiáltvány gyakran idézett mondatában kimondja: „Eszméitek maguk is a polgári termelési és tulajdonviszonyok termékei, amiként jogotok csupán osztályotok törvényre emelt akarata, olyan akarat, melynek tartalma adva van osztályotok anyagi életfeltételeiben.”⁷

E szemszög jellemzi az érett Marx jogszemléletét. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a Hegeli jogfilozófia kritikája után egyetlen jelentős munkáját sem szenteli többé jogi problémáknak. Egyes munkáiban — mint például A gothai program kritikája — a jogfilozófiai és jogelméleti kérdések jelentős, de nem központi szerephez jutnak. A joggal kapcsolatos észrevételeknek rendszerint az a szerepük, hogy eggyel több példával illusztrálják és igazolják társadalomszemléletét. Így nyer fokozott hangsúlyt a jog, mint a gazdasági-társadalmi alapviszonyok tükröződése — azaz, mint a Marx által feltárt és bírált jelenségek és összefüggések újabb példája, bizonyítéka. Nagyobbára kivizsgálatlanok maradnak a jogon, mint különleges társadalmi szférán *belüli* viszonyok és mozgási lehetőségek. A hangsúly újra meg újra a *leleplezésen* van, annak a feltárásán, hogy milyen motívumok és érdekek formálják a pártatlanság igényével fellépő jogszabályokat. Mint ahogyan A tőke III. kötetében mondja: „Világos továbbá az is, hogy itt és mindenütt, a társadalom uralkodó részének érdeke, hogy a fennállót mint törvényt szentesítse és ennek szokás és hagyomány emelte korlátait mint törvényes korlátokat rögzítse. Ez egyébként — minden mástól eltekintve — magától megtörténik, míhelyt a fennálló állapot bázisának, az alapjául szolgáló viszonyoknak az állandó újratermelése az idők folyamán szabályozott és rendezett formát ölt; . . .”⁸ A tőkében ismét találkozunk az ifjú Marxnak azzal a feltételezésével, hogy a jog elsősorban *kifejezése* valamilyen tényeknek, igazságoknak, összefüggéseknek; hogy a törvényhozó szerepe elsősorban „Rechtsfinden”. Döntően megváltozik azonban az elképzelése arról, hogy *melyek* azok az igazságok, összefüggések, melyeket a tör-

vényhozó feltár (vagy amelyeket fel kell tárnia). A „Viták a falopási törvényről” írója szerint a törvénynek „a dolgok jogi természetéhez kell igazodnia” és az „ésszerű jogot” kell kifejeznie. Ezzel szemben A tőkében megszűnnek az adekvát kifejezéshez fűződő illúziók, egyszersmind az alapösszefüggéseket megfelelően és pontosan tükröző jog nem cél többé, melyért harcolni érdemes — hanem inkább céltábla. Ismét A tőke III. kötetéből idézünk: „Azok a jogi formák, melyekben a gazdasági ügyletek, mint a részvevők akarati cselekményei, mint közös akaratuk megnyilvánulásai és mint egyes féllel szemben államilag, kényszerrel érvényesíthető szerződések jelennek meg, *mint puszta formák magát ezt a tartalmat nem határozhatják meg. Csak kifejezik. Ez a tartalom igazságos, ha megfelel a termelési módnak, ha adekvát vele.*” (Kiemelés V. T.)

A kérdés, mellyel szembe kell néznünk a következő: Mít jelent *ma* marxi módon közelíteni a joghoz, és különösképpen a szocialista hazánkban érvényes joghoz? Marx jogszemléletének különböző pólusaira utalva, e kérdés összetettségét igyekeztünk hangsúlyozni. Ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy *melyik* Marxra kell ma támaszkodnunk a jogi problémákat illetően, a válasz nem dönthet egyértelműen a *Viták a falopási törvényről*, de *A Kommunista Párt kiáltványa* joggal kapcsolatos gondolatai mellett sem. Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Marx egyetlen hosszabb lélegzetű művét sem szentelte jogi problémáknak. (Egyetlen kivétel talán a Hegeli jogfilozófia kritikája, melyet 25 éves korában írt, és amely kéziratban maradt.) Ezért veszélyes, és csak dogmákat eredményez az a magatartás, ha a szöveggörnyezetből kiragadott jogi vonatkozású Marx-idézetekkel igyekszünk eldönteni a jogi kérdéseket. Mivel az eredeti szöveggörnyezet nem jogelméleti, jogfilozófiai, az átültetés felettébb érzékeny és bonyolult feladat. Ha ezt nem vagyunk képesek (vagy nem vagyunk hajlandók) figyelembe venni, torzítunk (vagy manipulálunk). Hogy egy példát vegyünk, *A tőkének* az a mondata, hogy „*Egyenlő jogok között az erőszak dönt*”, megkérdőjelezhetné több alkotmányos megoldásunkat, különösen azokat, amelyek az öngazgatásra és a szövetségi államberendezésre vonatkoznak. Megkérdőjelezhetné, de csak manipuláció következtében, azaz szemet hunyva afelett, hogy ennek a mondatnak a munkanapról szóló fejezetben és a munkanap határával összefüggésben van voltaképpen mondanivalója. Tehát nem a jogra vonatkozó Marx-mondatokra való támaszkodás szavatol elsősorban marxi hozzáállást a joghoz.

Vannak persze olyan jogi vonatkozású szövegrészek is, amelyek ma is megoldást tudnak sugalmazni jogi problémákban. Többnyire azonban mégiscsak a marxi világnézet és gondolatrendszer egésze, a Marx által felismert törvényszerűségek szolgálnak útmutatóul. Természetesen így valóban csak *útmutatásról*, nem pedig kész megoldásokról van szó.

A joggal kapcsolatos Marx-idézetek perdöntő bizonyítékként való kezelése rendszerint csak azt igazolja, hogy a szövegíró célja nem a valóság feltárása, hanem egy előnyben részesített álláspont elfogadhatóvá tétele. Ily módon Marxtól egy olyan gondolatkezelés szolgálatába állítjuk,

melyen ő maga átlátott és melyet határozottan elvetett. A Hegeli államjog kritikájában Marx kíméletlenül leleplezi Hegel logikájának öncélúságát; „Nem a jogfilozófia, hanem a logika az igazi érdek. ... Nem az ügy logikája, hanem a logika ügye a filozófiai mozzanat. Nem a logika szolgál az állam bizonyítására, hanem az állam szolgál a logika bizonyítására.”¹⁰

Amint láttuk, e bíráló hangnem Marx fejlődése folyamán egyre határozottabb és radikálisabb. A *Viták a falopási törvényről* írója még klapot emel a jogrend egésze előtt, ezen belül keres „igazi” ésszerű megoldásokat. A *Kommunista Párt kiáltványában* vagy *A gothai program kritikájában* a bírálat már a jogrend egészére kiterjed.

Mi követendő ebből ma?

Kétségtelen, hogy az érett Marx jogszemlélete áll közelebb ahhoz, amit ma általában „marxista szemléleten” értünk. Kétségtelen azonban az is, hogy Marx a *burzsoá* jogrendet leplezi le, és bírálja írásaiban. Ma már más osztályakat ihletti a jogszabályokat. Nagy hiba lenne viszont ebből a tényből mechanikusan azt a következtetést levonni, hogy a ma fennálló jogrendet nem érheti marxi bírálat; hogy ha a forradalom helyes volt — helyesek a forradalom győzelme után hozott jogszabályok is. Ilyen következtetések akkor lennének csak helyénvalóak, ha a forradalmi változások és az új jogalkotás között légüres tér létezne, melyben nem törhetnek meg az eszmesugarak, ha nem létezne közegellenállás és közvetítő rétegek; ha a jog csak tükröződése, nem pedig része lenne az objektív valóságnak.

Az érett Marx joggal kapcsolatos gondolatainak *hangsúlya*, megmagyaráz (ha nem is igazol) néhány félreértést. Marx jogi vonatkozású megállapításainak többnyire az a szerepe, hogy eggyel több példával igazoljanak bizonyos gazdasági törvényzerűségeket. Ilyen szövegkörnyezetben természetesen háttérbe szorul a jognak mint viszonylag önálló szférának a feltérképezése és fokozott jelentőséget kap a visszatükrözés. Marx életművének és stílusának egyik sajátos jellegzetessége a polemizálás; a polemikákban pedig különösen erős a polarizáció vonzereje. Amint ezt Engels mondja J. Brochhoz intézett levelében (1890. nov. 21—22.): „Részben Marx és én magam voltunk okai annak, hogy az ifjabb gárda néha nagyobb fontosságot tulajdonít a gazdasági oldalnak, mint aminő azt megilleti. Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott fő elvet kellett hangsúlyoznunk, s így nem mindig volt időnk, helyünk és alkalmunk arra, hogy a kölcsönhatásban részt vevő többi mozzanatot is kellően méltassuk.”

Ma nem ennek a polemikus lendületnek a sodrásában kell értékelni a gazdasági és jogi szféra összefüggéseit, ha közelebb akarunk jutni Marx alapvető elképzeléseikhez. Amint Lukács György mondja: „És noha maga Marx ontológiailag helyesen ragadta meg ezt a problémát is. követői sematikus elszigetelték és mechanisztikusan vulgarizálták a jogi szférának a gazdasági fejlődés összefolyamatától való függőségét.”¹¹

A gazdasági viszonyok, összefüggések és a jogi szféra kapcsolatát

érintve, szeretnénk még egy kérdést felvetni. *A gothai program kritikájából* idézünk: „A jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és az ezáltal megszabott kulturális fejlettsége.”¹² Ha ebben a mondatban a „jog” alatt egyes jogszabályokat, vagy akár egész normarendszereket értünk is, nem lenne nehéz a gondolatot megcáfolni. A jogi normáknak ugyanis nemritkán éppen az a céljuk, hogy változtassanak a „társadalom gazdasági alakulatán és az ezáltal megszabott kulturális fejlettségen”. E cél mögött lehetnek illúziók, lehet demagógia — de lehetnek realitások is. Ha túl nagy távolságra vitte a törvényalkotó a jogszabályokat a gazdasági és kulturális adottságoktól, akkor a jogi szférának a visszahatási lehetősége minimális; ha a distancia kisebb, növekszik a lehetséges hatékonyság. Mindkét esetben azonban *maguk a jogszabályok* magasabb — vagy legalábbis más — szinten vannak, mint a gazdasági-kulturális alapkompexus. Amikor 1946-ban az új Jugoszlávia első törvényei között olyan családjogi normák születtek, melyek a férfiak és nők egyenjogúságából indulnak ki, e normák nyilván nem tükrözték a nők akkori gazdasági, szociális és kulturális helyzetét. Egy elhatározást tükröztek inkább, hogy ezen a helyzeten változtatni kell. Nemigen lehet vitás, hogy e családjogi normák, melyek akkor magasabb fokon voltak mint a gazdasági és kulturális realitások, hozzájárultak (más gazdasági és kulturális tényezőkkel együtt) e realitások megváltoztatásához. Napjaink egyik legfontosabb jogi aktusának, a társult munkáról szóló törvénynek sem csak az a szerepe, hogy kifejezze, hanem hogy alakítsa is az öngazgatási viszonyokat.

Vagy hogy más előjeli példát vegyünk: A sztálini alkotmányban — maga Sztálin inszisztálására — példás humanizmussal voltak megfogalmazva az emberi jogokkal foglalkozó szakaszok. Vermorel „Lenin, Sztálin, Trockij” darabjának egy dialógusában Bazsanov titkár aggodalmasan megjegyzi, hogy az „adott helyzet”-ben talán ki lehetne hagyni az alkotmányból az emberi jogokat és szabadságokat szavatoló rendelkezéseket. Sztálin azonban egy plakátra mutat, melyen a dagadó izmú munkás mögött a háttérben Lenin alakja áll, és megjegyzi, hogy amint e plakátra sem Jagoda, hanem Lenin került, így az alkotmányba is bele kell kerülniük a gondolatszabadságnak, a szólásszabadságnak, a magánlevelezés és lakás sérthetetlenségének, valamint egyéb emberi jogoknak.

Vannak tehát plakátjogszabályok is, melyeknek vajmi kevés közülük van az általuk elvben szabályozott gazdasági, kulturális és politikai viszonyokhoz. Evidens a szakadék a jog és a valóság között.

Lényegesen más következtetésekre jutunk azonban, ha „jog” alatt *A gothai program kritikájában* nem csak jogszabályokat, hanem *jogalkalmazást* is értünk, nem csak normákat, hanem a normák hatáskörében ténylegesen megvalósult viszonyokat is. Ebben az értelmezésben — melyet Marx közvetlenül ugyan nem sugalmaz, de semmiképpen sem zár ki, lényegbevágó módon csökken a distancia a jog és a társadalmi-gazdasági-kulturális adottságok között.

Ezen a ponton szeretném felhívni az olvasó figyelmét N. Katicić igen

érdekes jogszemléletére. Jogfilozófiával és jogi kibernetikával foglalkozó tanulmányaiban¹³ Katicic a jogot mint körforgásban levő folyamatot látja (kružni proces), mely társadalmi adottságokból indul, egy belső logikával rendelkező építménnyé alakul, s kihat a norma hatályba lépte után alakuló viszonyokra, de nem képes azokat teljesen determinálni, majd az újonnan alakuló társadalmi viszonyok talajáról új, módosult szabályok folytatják a körforgást.

A jog detemináltságának kérdésében tehát nem néhány Marx-mondat polemikus lendületét kell irányadónak tekinteni, hanem a marxi gondolatrendszer alapjait. Továbbá, a „társadalom gazdasági alakulata” és a jog összefüggései pontosabban értékelhetők, ha a jogon nemcsak magukat a szabályokat, hanem e szabályok megvalósítását is értjük. Itt figyelembe kell vennünk Lukács szavait is: „... a jogi szféra, nagy fejlődés-vonalban tekintve, a gazdasági fejlődés, az osztályrétegződés és az osztályharc kísérőjelensége, de — a nagy fejlődés-vonal különös szakaszainak megfelelően — még messzemenő viszonylagos önállóságra is juthat éppen az uralkodó rendszerrel szemben.”¹⁴ (Kiemelés V. T.)

A jogi szféra (viszonylagos) autonóm mozgását, belső logikáját és koherenciáját maga Marx nem tanulmányozta behatóbban — ez feladata marad a marxista jogtudománynak. A jog belső önálló koherenciájának fontosságát azonban már a marxizmus klasszikusai is hangsúlyozzák. Engels szerint például „A modern államban a jog nemcsak az általános gazdasági helyzetnek felel meg, nemcsak annak kifejezése, de önmagába véve is összefüggő kifejezésnek is kell lennie, amely belső ellentmondásokkal nem csapja önmagát arcul.”¹⁵

Vannak szerzők, akik rámutatnak, hogy bizonyos szempontból a jog autonómiája, koherenciája, sőt maga a jog, csupán álarc,¹⁶ mely elrejt a döntések ideológiai rugóit. Tény, hogy a jogrendszer belül a meztelen érdekellentétek procedurális köntöst kapnak; a szemben álló feleknek szerepeket kell választaniuk (alperes, felettes, vádlott-ügyész-védőügyvéd), rituálék és retorikai szabályok rejtik a tényleges konfliktust és az uralkodó társadalmi erők döntéshatalmát. E rituálék és ceremóniák mögött olyan csoportérdekek (Marx kimutatja, hogy osztályérdekek) és ideológiai prioritások állnak, melyek képesek félresöpörni a procedurát, ha nem a kívánt eredményeket hozza.

Része azonban az igazságnak az is, hogy a domináns társadalmi erők nem teszik félre a procedurát *minden esetben*, amikor ez érdekeikbe ütköző eredményhez vezet. És ezt nem is tehetik meg túl gyakran, önmaguk veszélyeztetése nélkül. Ha az álarc levetése nem járna bizonyos kockázattal, nem is lenne rá szükség. Ha világosan ki is mutatható, hogy milyen érdekek hívtak életre egy normarendszert, e normák szükségszerűen függetlenednek valamennyire az őket kiváltó érdekektől. Az uralkodó réteg és érdekek szempontjából is külön és fontos értékke alakul maga a normarendszer stabilitása. A szabályok alkalmazásához egyéni karrierök és lehetőségek fűződnek, különböző szervezeteknek és instanciáknak ad értelmet a szabálybetartás. A közvetítő közegeknek saját

dimenzióik alakulnak és — ismét Lukácsot idézve — „minden valódi közvetítésnek elkerülhetetlen, egyetlen közege az egyes ember tudata”.¹⁷ Az egyéneket természetesen nemcsak a szabályhűség befolyásolja — szabályellenes álláspontokat nem lehetetlen kieszközölni. A jog építménye támogatja, de korlátozza is a hatalom gyakorlását.

Érdekes módon mutatja a jog elkerülhetetlen viszonylagos autonómiájának „veszélyét” egy, az első kínai kodifikációval kapcsolatos feljegyzés. Amikor időszámításunk előtt 535-ben az uralkodó úgy döntött, hogy fénnüstökre véseti és ily módon közli, hogy milyen büntetés jár egyes bűncselekményekért, tanácsadója, Shu Hsian figyelmezteti a veszélyre: „Ha az emberek tudják, hogy léteznek törvények, melyek kiszabják a büntetést, nem érznek többé tisztelettelűd félelmet a hatalommal szemben. Perlekedő szellem ébred, mely a törvény szövegére hivatkozik és bízik benne, hogy gonosz tettek nem esnek a rendelkezések alá. Lehetetlenné válik a kormányzás...”¹⁸

Shu Hsian félelme túlzott ugyan, de nem alaptalan. A kormányzás ugyanis nem válik lehetetlenné, ám a „kormányzó” korlátokkal találja magát szemben. A jogrend akadályozza a hatalom gyakorlóit abban, hogy közvetlenül valóra váltsák azt, amit jónak látnak. Akadályozhatja haladóbb elképzelések érvényesítését, akadályozza a kíméletlen önkényt. Ezért választ a bürokrácia (mely létezését a jogrendre építi) bizalmatlan, sőt — amint ezt Unger mai jogfilozófus mondja¹⁹ — *ellenséges* magatartást a jogrenddel szemben; ezért igyekszik a jogrend formalizmusát bírálva a „lényegét” (azaz saját helyzetmegítélését és akaratát) helyezni előtérbe.

Természetesen egy hatalom sem tűri a végtelenségig, hogy a jogrend akadályozza elképzelései valóra váltásában. Nagyon fontos azonban, hogy mekkora a tolerancia — azaz, mekkora a jogrend stabilitása. E stabilitás és autonómia ugyanis (relatív feltételezi a hatalom gyakorlóinak önmegtartóztatását) egyszersmind maga a hatalom erejének és stabilitásának (nem pedig gyengeségének) bizonyítéka. Hosszú távon e stabilitás a hatalom gyakorlóinak érdekében van. Ha minduntalan a „lényegét” helyezzük előtérbe a „formalizmussal” szemben, akkor nemcsak a jogrendbe vetett bizalom rendűl meg (mely a társadalom stabilitásának fontos eleme), de megszűnik a jogrend funkcionálása is. A stabilitás és autonómia különösen fontos érdekek egy olyan társadalomban, melyben a jogrend alapján véve a dolgozók oldalán, nem pedig velük szemben áll. Tulajdonképpen a szocialista társadalmat védjük, ha a jogszabályok korrekcióit magába a jogrendbe épített instrumentumokkal végezzük — akkor is, ha ezek az eszközök nem szavatolnak mindig gyors megoldást — s ha nem a jogalkalmazó személy és a vele „konzultáló” egyének által látott „lényegét” helyezzük a norma és a jogrend fölé.

A jogrend stabilitásának nemcsak az az előfeltétele, hogy a változtatások, korrekciók, a normarendszerbe előre beépített eszközök útján történjenek, hanem az is, hogy e változtatások, korrekciók ne legyenek túl gyakoriak. Ez a probléma a jogrend egyik fontos belső ellentmondásához

vezet. Az a jog változik kevesebbet (tehát zárja ki következetesebben az önkényt), amely eleve szélesebb ménlegelési és döntési szabadságot (ha akarjuk — önkényt) enged a normák alkalmazóinak. Amint ezt szépen fejti ki Kulcsár, „... a jogi szabályzás (még történeti folytonosságában nézve is) kénytelen saját stabilitásszükségletét éppen a változást lehetővé tevő elemek kimunkálásával szolgálni. Gondoljunk csak az ún. generális klauzulák megjelenésére és sokasodására, amidőn a törvényhozó egyes általánosan megfogalmazott nagy elvek segítségével (például a jóhiszeműség, a jó gazda gondossága...) ... biztosított lehetőséget a változást kifejező értelmezésnek.”²⁰

Érdekes módon jelentkezik a stabilitás problémája öngazgatási normáinknál, a munkaszervezetek általános aktusaival kapcsolatban. A koherencia lehetőségeinek érdekes próbatételével állunk itt szemben. Az öngazgatás széles fronton kapcsolja be az embereket a döntéshozatal és szabályalkotás folyamatába. E lehetőségek használata azonban bizonyos „technikai” nehézségek leküzdését feltételezi, melyeket hajlamosak vagyunk lebecsülni. Minden egyén több minőségben részese a döntéshozatali mechanizmusnak a tényleges részvétel pedig rendkívüli szervezettséget, példás tájékozottságot, sok energiát és időt igényel. Van azután még egy probléma az öngazgatási szabályalkotással. Gyakran vagyunk tanúi bizonyos vonakodásnak, hogy valóban részt vegyünk a környezetünket érintő kérdések eldöntésében, és hogy felelősséget is vállaljunk a döntésekért. Olyan kérdésekről van szó, melyek közvetlenül érintenek bennünket és munkatársainkat, melyekre természetesen érzékenyen reagálunk. A döntésalternatívák nemcsak elvi síkon mutatkoznak, hanem azonnal beláthatók az egyes (és általunk ismert) embereket érintő konkrét következmények is. Ebben a helyzetben megkönnyebbülést jelent, ha a felelősséget a jogra, az általános szabályokra háríthatjuk: Non sub hominem sed sub legem. Az a kérdés, hogy a szabályalkotásba bekapcsolt egyik vagy másik egyén kap-e majd lakást, ritualizálódik, az érdekelletét az általános aktus megszövegezése körüli vitában nyer kifejezést. Arról vitatkozunk például, hogy a munkabérekért járó pontok milyen arányban legyenek a családi körülményekért járó pontokkal — pontosan tudva, hogy az egyik változat X-nek, a másik Y-nak kedvez. A norma ebben a helyzetben mint álarc, mint alibi jelentkezik, mert még nem vagyunk képesek arra, hogy teljes és nyílt felelősséget vállaljunk a döntésekért. A konkrét esetek legközvetlenebb közelében alkotott álarc-normák azonban igen hamar — gyakran már a következő döntéshozatalnál — alkalmatlannak bizonyulnak, és ezért a következő lakásosztás céljára új szabályzatot hozunk. Az új egyedi döntés ismét az elvszerű általános szabályokért való harc rituáléjában történik.

Mindennek következménye az általános aktusok nagyméretű proliferációja, de egyben devalválása is. Tekintélyüket veszítik azok az aktusok, melyek nem érnek el egy minimális stabilitást, melyeknek érvénye nem terjed ki egy huzamosabb időszakra és viszonylag nagyobb számú esetre.

Ezt a problémát hiba lenne általánosítani, de hiba az is, ha nem vesszünk tudomást róla. A kiút vagy az öngazgatási általános aktusok belső koherenciájának és stabilitásának lényeges felerősítésében keresendő, vagy pedig abban, hogy bizonyos döntéshozataloknál egyszerűen ne támaszkodjunk többé a jogrend technikájára és strukturális sajátosságaira.

Marx gondolkodása, törekvései, egy központi cél vonzásában állnak: és ez, a világ magyarázásán túl, a világ megváltoztatása. Ma, amikor ez lényegében megvalósult, tudjuk, hogy a világ átalakulásából még nem adódik automatikusan egy új jog, vagy új kultúra. Ezeknek csak a feltételei vannak meg — a többi pedig egy más feladat. E feladat teljesítésében inspirációként szolgálhat az a lendület és a mód, ahogyan a 24—25 éves Marx egy koherens jogrenden belül kereste a humánusabb megoldásokat. Az új jogrend koherenciája és stabilitása azonban nem támaszkodhat többé illúziókra, melyekkel Marx leszámolt, hanem az általa feltárt törvényszerűségekre.

Jegyzetek

- ¹ Marx—Engels Művei, I. kötet, Budapest, 1957, 110—147
- ² Szabó: Előadások Marxról és a jogról. Budapest, 1976, 48.
- ³ Marx—Engels Művei I. kötet, 145
- ⁴ Ibidem, 111
- ⁵ Ibidem, 113
- ⁶ Ibidem, 117
- ⁷ Marx—Engels Művei IV. kötet, Budapest, 1959, 456
- ⁸ Marx—Engels Művei, XXV. kötet, Budapest, 1974, 747
- ⁹ Ibidem, 320
- ¹⁰ Marx—Engels Művei I. kötet, 217
- ¹¹ Lukács: A társadalmi lét ontológiájáról II. kötet, Budapest, 1976, 277
- ¹² Marx: A gothai program kritikája. Budapest, 1964, 20.
- ¹³ Katičić: Novi ogleđi o međunarodnom privatnom pravu i o procesu prava. Zagreb, 1977. E gyűjteményben a mi szempontunkból két tanulmány érdemel különös figyelmet: Pokušaj kibernetičkog pristupa pravu — 143; és Na granicama teorije prava. Pitanja smisla i značenja. 167.
- ¹⁴ Lukács, Op. cit. 226.
Lásd továbbá Varga: A jog helye Lukács György világképében. Budapest, 1981, 109—260.
- ¹⁵ Engels levele C. Schmidthez, 1890. okt. 27-én. Marx—Engels, Válogatott levelek. Budapest, 1950, 498.
- ¹⁶ Lásd pl. Weyrauch, Law as a Mask — Legal Ritual and Relevance, 66 California Law Review, 1978, 699; Noonan, Persons and Masks of the Law — Cardozo, Holmes, Jefferson, and Wythe as Makers of the Masks, 1976.
- ¹⁷ Lukács, Op. cit. 230.

¹⁸ Az idézet forrása, Bishin—Stone, Law, Language and Ethics, Foundation Press 1972, 431.

¹⁹ Unger: Law in a Modern Society, New York, 1977, 71.

²⁰ Kulcsár: Gazdaság, Társadalom, Jog, Budapest, 1982, 124—125.

Rezime

Beleške o marksističkom pravnom mišljenju, danas

U svojim prvim napisima sa pravnom tematikom — kao što su napisi koje je objavljivao u Rheinische Zeitung-u sa 24 godine — Marks još nastoji da ukaže na pravičnija i razumnija rešenja koja su moguća, i koja se zapravo nameću, unutar sistema prava. Kroz te napise nazire se jedna slika prava koje je na neki način takođe žrtva, a ne puko sredstvo, eksploatatorskih težnji. Marks shvata ulogu zakonodavca pre svega kao „Rechtsfinden” (pronalaženje adekvatnih pravnih normi), a ne kao „Rechtsschaffen” (stvaranje prava). U delima zrelog Marksa nestaju iluzije o mogućnosti da se postignu pravična rešenja kroz adekvatan izraz „pravne prirode stvari”. U Komunističkom manifestu, Kapitalu Kritici Gotskog programa i drugim ključnim delima, naglašava se uloga prava kao sredstva izražavanja — ali izražavanja volje vladajuće klase. Adekvatan odraz nije više cilj — već meta kritike.

Postavlja se pitanje koji Marks treba danas da bude inspirator pravne misli. U članku se pre svega upozorava, da — sem nekih dela pisanih sa 24 i 25 godina — Marks nije nijedno svoje delo posvetio pravu. Kontekst rečenica koje se odnose na pravo najčešće nije pravni, te je zbog toga opasno koristiti te citate za potvrdu ili negaciju nekih stavova u pravnim problemima. Znatno pouzdanije uporište pružaju osnovne misli ukupnog Marksovog dela. Bitno je i to, da govoreći o pravu, Marks najčešće nastoji da samo ilustruje novim primerom ispoljavanje nekih ekonomskih zakonitosti. Na taj način, ostaju u drugom planu zakonitosti unutar prava kao relativno samostalne sfere, i nije se došlo do procene mogućnosti povratnog uticaja te sfere na ekonomsku bazu. U tome je jedan od osnovnih zadataka marksističke pravne misli danas.

U članku se dalje govori o relevantnosti Marksove kritike prava u odnosu na pravni sistem socijalističkih država. Posebna se pažnja posvećuje problematici stabilnosti i koherentnosti pravnog poretka u delima Lukača i Engelsa i ukazuje se na specifične probleme u vezi sa stabilnošću (odnosno nestabilnošću) samoupravnih opštih alkata.

Summary

Notes on the Marxist Legal Thinking to-day

In his first writings dealing with law — as those published in the Rheinische Zeitung at the age of 24 — Marx is still endeavouring to show that just and reasonable solutions are possible and necessary within the legal system. Through these writings one may discern a concept of law which is in some way a victim, rather than a mere instrument of exploitative ambitions. According to

this concept, the role of the legislator may be defined essentially a "*Rechtsfinden*" rather than "*Rechtsschaffen*". In the later oeuvre of Marx, there are no more illusions about the possibility to achieve just solutions, by finding an adequate expressions of the "legal nature of things". In the Capital, the Communist Manifesto, and in other major works, there is an emphasis on the role of the law as an expression — but as an expression, a reflection of the will of the ruling class. Adequate expression is not an honorable goal any more — it is rather a target of Marx's criticism.

The question arises, which Marx should serve as an inspiration of legal thinking to-day?

In this article, it has been emphasized, first, that — with the exception of some works written at the age of 24 and 25 — none of Marx's works has really been devoted to law. The context of the sentences dealing with law is usually not legal. Therefore, it gives rise to a considerable danger, and invites dogmatism, if one tries to settle legal problems by reference to such sentences. The basic thoughts of the whole oeuvre of Marx provide a much more reliable guidance.

It is also important to stress that, dealing with law, Marx most often tried only to illustrate with another example some economic regularities. This way the processes within the relatively autonomous sphere of law remained unexplained, and sufficient attention was not devoted to the appraisal of the impact of this sphere on the economic base. Here can one find one of the most important tasks of marxist legal thinking to-day.

Further on, the article speaks about the relevance of the marxist criticism of law with respect to the legal systems of socialist states. A particular attention has been devoted to the problems of stability and coherence of the legal system in the works of Engels and Lukács. Finally, the author shows some special problems in connection with the stability (or instability) of self-management norms